

УДК 911.3

Євгенія Телебенева

ТРУДОВІ РЕСУРСИ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

В роботі розглянуто загальну структуру економічного потенціалу Харківської області та соціально-економічні чинники впливу на розвиток промисловості. Визначені загальні положення щодо наявності трудових ресурсів по районах Харківської області. Показана динаміка працевлаштування незайнятих трудовою діяльністю громадян у промисловості за період 2002-2012 рр. Представлена картосхема Харківського регіону, яка показує частку зайнятого населення у виробничтві і неувиробничій сфері у 2012 році. Проаналізована динаміка середньомісячної заробітної плати штатного працівника Харківської області та країни в цілому за 2002-2012 рр. Обґрунтовано висновки щодо актуальності даного питання та подальших досліджень.

Ключові слова: економічний потенціал, соціально-економічні чинники розвитку, трудові ресурси, зайнятість населення, безробіття, Харківська область.

Євгенія Телебенева. ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ХАРЬКОВСКОГО РЕГИОНА. В работе рассмотрена общая структура экономического потенциала Харьковской области и социально-экономические факторы влияния на развитие промышленности. Определены общие положения о наличии трудовых ресурсов по районам Харьковской области. Показана динамика трудоустройства незанятых трудовой деятельностью граждан в промышленности за период 2002-2012 гг. Представлена картосхема Харьковского региона, которая показывает долю занятого населения в производстве и непроеизводственной сфере в 2012 году. Проанализирована динамика среднемесячной заработной платы штатного работника Харьковской области и страны в целом за 2002-2012 гг. Обоснованы выводы об актуальности данного вопроса и дальнейших исследований в будущем.

Ключевые слова: экономический потенциал, социально-экономические факторы развития, трудовые ресурсы, занятость населения, безработица, Харьковская область.

Evgeniya Telebeneva. WORKFORCE AS A COMPONENT OF SOCIAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF KHARKIV REGION. The article deals with the general structure of the economic potential of Kharkiv region and socio-economic factors influencing on the development of industry. The general provisions of the availability of workforce by the districts of Kharkiv region are defined. The dynamics of employment in the industry for the period 2002-2012 years is shown. The map of Kharkiv region, which shows the proportion of the employed in the production and non-production sphere in 2012 is presented. The dynamics of the average salary of a staff member in Kharkiv region and in the country as a whole for the years 2002-2012 is analysed. The conclusions about the relevance of this issue and further research are substantiated.

Keywords: economic potential, socio-economic factors of development, human resources, employment, unemployment, Kharkiv region.

Актуальність теми дослідження. Економічне зростання країни забезпечують три види капіталу – людський, фізичний і природний. Так склалося, що в Україні фінансування людського капіталу відбувалося за залишковим принципом. Сьогодні ця проблема відчувається дуже гостро, тому логічно постає питання зайнятості і раціонального використання наявного трудового потенціалу. Як відомо, за останні роки чисельність населення України скоротилася на 6,8 млн. (з 52,3 до 45,5 млн. осіб). Спостерігається процес «старіння нації» та скорочення тривалості життя населення. Наслідки потужної демографічної кризи у поєднанні з масовою трудовою міграцією призвели до істотного скорочення працересурсного потенціалу та розбалансованості соціально-економічного середовища, ринку праці. Нині в більшості регіонах України бракує економічно активного населення. Понад 27,6% промислових та майже 40% сільськогосподарських підприємств відчувають нестачу кваліфікованих робочих кадрів.

Аналіз попередніх досліджень. Поняття «*трудоі ресурси*» вперше ввів в економічну літературу відомий економіст С. Струмлілн в 1922 році. Під трудовими ресурсами він розумів робочу силу даної країни або народу у віці 16-49 років. Більш обґрунтованим є твердження А. Соловйова та Г. Романенкової, що трудові ресурси – це сукупність

носіїв функціонуючої та потенційної сукупної та індивідуальної робочої сили та тих відносин, що виникають в процесі її відтворення [13]. Дослідженням теми трудових ресурсів, їх використання та управління ними займалися і займаються ряд вчених: С. Ішук, О. Гладкий, В. Вітвицький, І. Гнибіденко, С. Гудзінський, Л. Гавлінська, В. Гаркавий, В. Дієсперовий, Т. Осташко, І. Прокопенко, В. Єременко та ін.

Метою дослідження є аналіз трудових ресурсів Харківської області як чинника розвитку промисловості, визначення часових та територіальних особливостей наявності та використання трудового потенціалу.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення відбуваються зміни в структурі господарського комплексу, змінюється виробнича спеціалізація, активно ведеться робота щодо видобування сланцевого газу. У зв'язку з цим відбуваються зміни у системі управління, трансформуються структура господарської системи. Враховуючи значний економічний потенціал Харківської області, тематика даного дослідження є дуже актуальною в умовах сьогодення.

Традиційно, економічний потенціал розуміють як «здатність наявних у межах регіону економічних ресурсів забезпечити виробництво максимально можливого обсягу матеріальних послуг, відповідних потребам суспільства на даному етапі його розвитку» [2]. Економічний потенціал регіону включає чотири головні компоненти (інвестиційний, інновацій-

ний, природний, трудовий), які в свою чергу є складовими сукупного економічного потенціалу (рис. 1).

Величина економічного потенціалу істотно варіює в територіальному відношенні. Територіальні відмінності між районами Харківської області в забезпеченості, як сумарним економічним потенціалом, так і його складовими, досить значні. Існують

чинники, які впливають на географічний розподіл матеріального виробництва та його розвиток по території країни або регіону. Виділяють такі чинники як: сировинні ресурси, трудові ресурси, транспортні зв'язки, розвиток інфраструктури, паливно-енергетичні ресурси, наявність кваліфікованих кадрів, ринок споживання та ін. (рис. 2) [2,16].

Рис. 1. Складові компоненти економічного потенціалу (складено автором за даними [2])

Рис. 2. Основні чинники розвитку промисловості (побудовано автором за даними [2, 9])

Трудові ресурси – основна складова трудової діяльності, яка має багато індивідуальних особливостей; їм властива висока мобільність, значні регіональні відмінності в демографічній структурі, у рівні зайнятості та кваліфікації. Все це має значний вплив на процес комплексоутворення і територіальну організацію промислового виробництва [4, 8].

Існує багато підходів щодо визначення понят-

тя «трудові ресурси». Романішин В. О. визначає трудові ресурси як головну продуктивну силу суспільства [14]. Травін В. В. визначає трудові ресурси як частину населення країни, яка володіє фізичним розвитком, розумовими здібностями і знаннями, необхідними для заняття суспільно-корисною працею [17]. Качан Є. П. розглядає трудові ресурси як сукупність носіїв робочої сили, яка здебільшого визнача-

ється демографічною структурою населення, встановленими межами працездатності як тих, що беруть участь у процесі праці, створенні споживчих вартостей і соціально-культурних цінностей, так і потенційно здатних до суспільно-корисної діяльності [10]. З точки зору інших авторів, поняття «*трудові ресурси*» визначається як частина населення країни (регіону), що за своїм фізичним розвитком, розумовими здібностями і знаннями здатна працювати в народному господарстві [1,3]. Чисельність трудових ресурсів — показник динамічний, він постійно змінюється залежно від багатьох факторів: демографічних, соціальних та економічних [5,7].

Усі зайняті трудові ресурси розподіляються за різними видами діяльності: зайняті в суспільному виробництві (на державних та кооперативних підприємствах та в організаціях); зайняті в домашньому та особистому підсобному сільському господарстві та зайняті індивідуальною трудовою діяльністю; зайняті на навчанні з відривом від виробництва; зайняті у сфері військової діяльності (військовослужбовці). Окрему групу становлять безробітні. Все зайняте

у народному господарстві населення розподіляється між галузями матеріального виробництва та невиробничої сфери [15,17].

Найнижча частка населення працездатного віку відмічається у регіонах, де переважає аграрна сфера діяльності. До них належать Вінницька, Волинська, Житомирська, Тернопільська, Хмельницька та Чернігівська області. Найвища частка осіб працездатного віку характерна для високоурбанізованих та індустріально розвинутих областей: Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Одеської [11,12]. Серед областей України з високим рівнем зайнятості в промисловості виділяються Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Харківська, Луганська області. Так у 2012 році кількість зайнятих працівників у Харківській області склала 456234 тис. осіб. Середній показник трудових ресурсів на тис./населення по регіонам Харківської області склав 691 особу (рис. 2) [11, 12]. Аналізуючи динаміку зайнятості населення попередніх років спостерігається тенденція до зменшення зайнятості трудових ресурсів в промисловому виробництві (рис. 3).

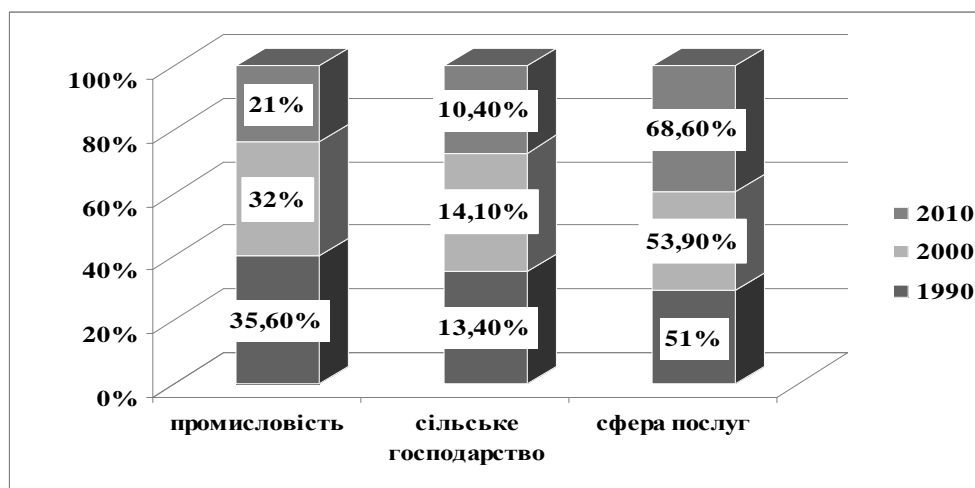

Рис. 3. Динаміка структури зайнятості населення Харківської області у 1990-2010 рр. (побудовано автором за даними [11,12])

У 2012 році кількість економічно активного населення по районах Харківської області у середньому становила 1372,5 тис. осіб, з яких 1285,5 тис. осіб були зайняті економічною діяльністю, а решта (87 тис.) – безробітні. Рівень зайнятості населення становив – 61,6%, а у працездатному віці – 70,3%. Рівень безробіття (за методологією МОП) серед економічно активного населення становив 6,3%, а працездатного віку – 6,7% [11, 12].

За даними Державної служби зайнятості кількість зареєстрованих безробітних у Харківській області на 1 січня 2013 р. становила 26,8 тис. осіб. Рівень зареєстрованого безробіття становив 1,6% населення працездатного віку [11, 12].

До того ж в країні в цілому і в регіоні, зокрема існує так зване приховане безробіття. Суть його полягає в тому, що на багатьох підприємствах чисельність працюючих набагато перевищує оптимальну,

тобто таку кількість, при якій забезпечується ефективна робота підприємства [5, 6]. Трудові ресурси регіону і країни в цілому використовуються нераціонально. Переважаючою формою зайнятості населення все ще залишається державний сектор економіки. Проте частка недержавних форм власності і питома вага працюючих у ній поступово зростає [7]. Рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних становив 7,4%. Найбільший рівень зазначеного показника спостерігався у Краснокутському районі (14,7%), найменший – у Коломацькому (0,8%) [11,12].

У 2012 році 11877 тис. громадян не зайнятих трудовою діяльністю були працевлаштовані на підприємствах промисловості. Найвищий показник працевлаштування в промисловості спостерігався у 2007 р. і становив 16037 тис. осіб (рис. 5).

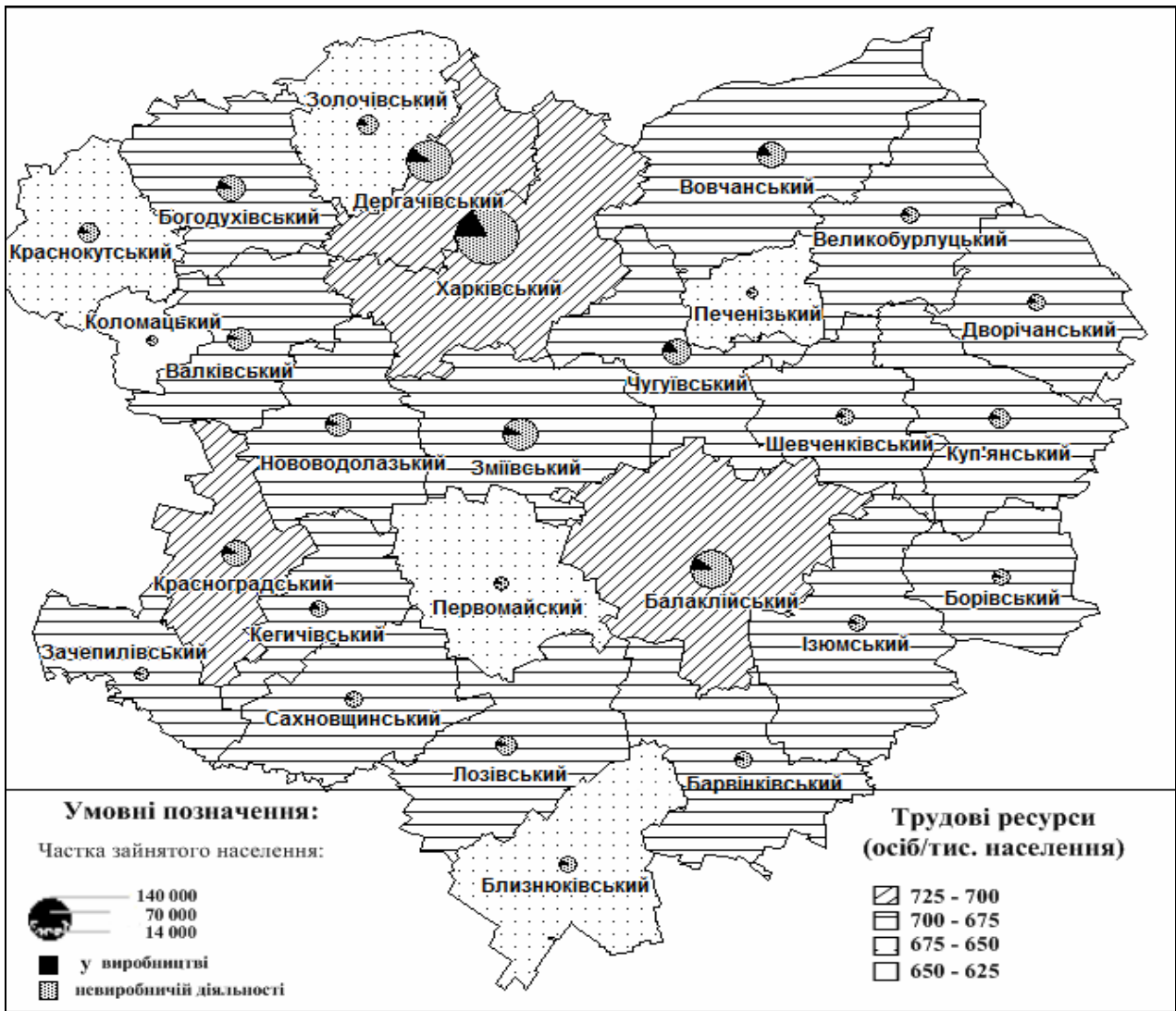

Рис. 4. Трудові ресурси та частка зайнятого населення у виробництві і невиробничій сфері Харківської області у 2012 році (побудовано автором за даними [11,12])

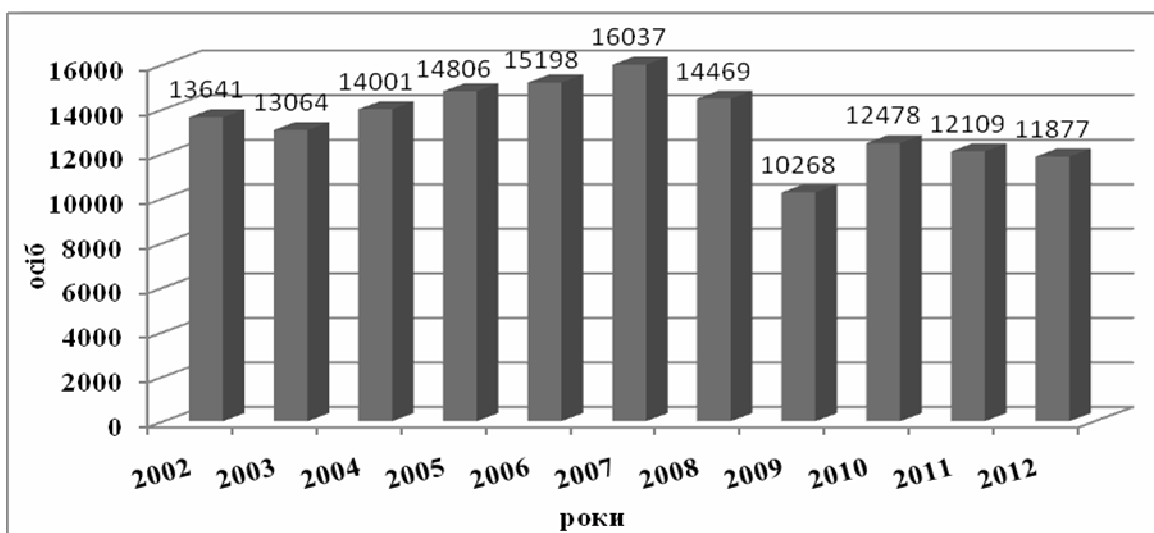

Рис. 5. Динаміка працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян у промисловості за період 2002-2012рр. (побудовано автором за даними [11, 12])

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника Харківської області (по підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб) у 2012 році становила 2753 грн. та у 2,6 раза перевищила державні соціальні стандарти, що діяли у цьому періоді: мінімальну заробітну плату та прожитковий мінімум для працездатної особи (1147 грн.). Порівняно з відповідним періодом 2011 року номінальна заробітна плата працівників області

зросла на 8,2%, проте була на 8,8% меншою, ніж середній показник по країні (рис. 6) [11,12].

Заборгованість із виплати заробітної плати на підприємствах, установах та організаціях області у 2012 р. дорівнювала 122,7 млн. грн. Основна частина невиплаченої заробітної плати серед видів економічної діяльності припадала на підприємства промисловості (90,6 млн. грн. або 73,8% від загального показника), а серед міст та районів області – належала працівникам організацій та установ м. Харкова (84,4% або 103,6 млн. грн.).

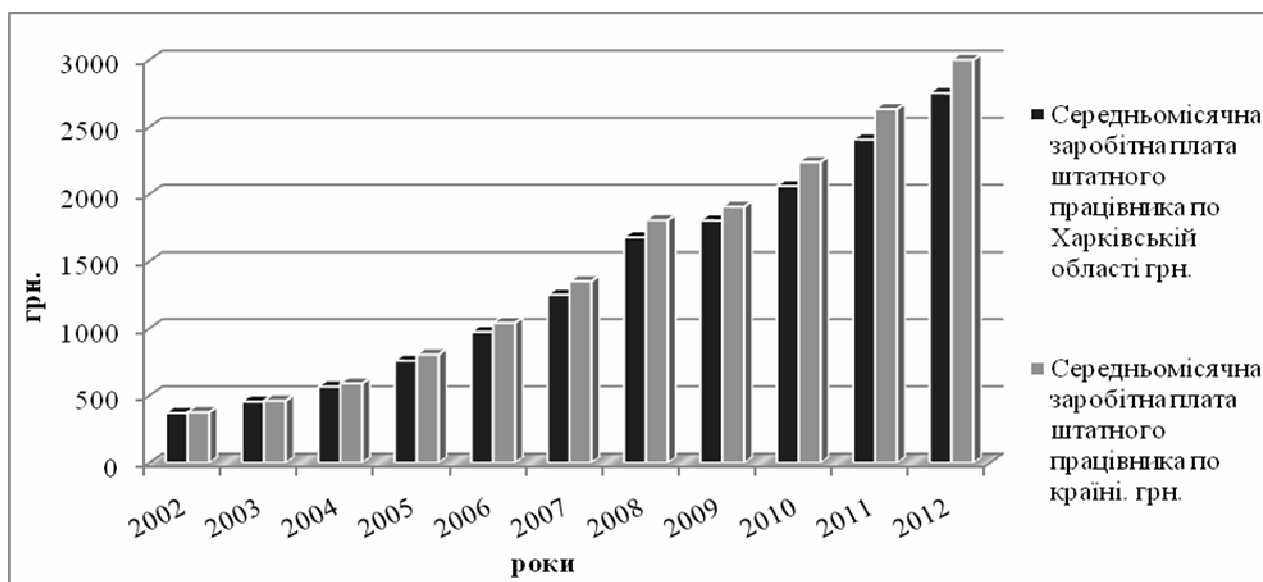

Рис. 6 Динаміка середньомісячної заробітної плати штатного працівника Харківської області та по країні в цілому за 2002 – 2012 рр. (побудовано автором за даними [11,12]).

Економічно неактивними підприємствами, які призупинили виробничо-господарську діяльність у 2012 році і попередніх роках, не виплачено 9 млн. грн. Більша частина цієї заборгованості належала працівникам, які раніше працювали у промисловості (72,1%) [11,12].

Висновки. Враховуючи складність ситуації в економіці країни в цілому та на ринку праці, зокрема актуальним залишається питання розробки нової ринкової концепції управління трудовими ресурсами, посилення місця та ролі управління трудовими ресурсами на державному рівні. Отже, трудові ресурси, виступаючи головною продуктивною силою суспільства, є носіями відносин, що складаються в процесі їх формування, розподілу і використання. Показником ефективності використання трудового потенціалу є продуктивність праці. Існує багато показників ефективності виробництва, але продуктивність праці вважається найважливішим з них. Підвищення продуктивності праці має велике економічне і соціальне значення. Власне в умовах ринкової економіки дефіцит трудових ресурсів зумовлює потребу впровадження у виробництво нових форм організації й оплати праці, досягнень науково-технічного прогресу [7]. Загальний спад виробництва, що спостерігається у багатьох галузях промисловості, став причиною того, що кількість вакансій у виробничій сфері безупинно скорочується, а кіль-

кість безробітних із кожним днем збільшується, значна частина населення виїжджає за кордон. Зміни в економіці й погіршення екологічної ситуації призвели до негативних змін структури, кількості трудових ресурсів та погіршили демографічну ситуацію [4]. Щоб подолати проблему безробіття в Харківському регіоні потрібно вжити такі заходи: надання бюджетних коштів на перекваліфікацію співробітників, відновлення ринку праці, відновлення роботи підприємств, забезпечення населення новими робочими місцями, залучення нових інвестиційних партнерів, пошук нових експортерів продукції промислового виробництва та ін. Отже, активно вживаючи дані заходи, можна суттєво зменшити рівень безробіття. Це дозволить підвищити рівень зайнятості та особисті доходи населення шляхом створення нових робочих місць. Це, у свою чергу, приведе до розвитку виробництва та підвищення рівня розвитку економіки регіону.

Важливим напрямком суспільно-географічних досліджень є вивчення особливостей формування соціально-економічного потенціалу території, зокрема Харківської області. Це дуже важливо в умовах сьогодення, бо складність геополітичних процесів в Україні призводить не лише до занепаду економіки, а до стрімкого збіднення населення. *Трудові ресурси* – основа соціально-економічного потенціалу, а тому важливо виявити фактори, що впливають на їх соці-

льну захищеність. Соціальна безпека населення як складне суспільно-географічне явище вимагає аналізу. Без цього неможливо розробити шляхи оптима-

льного регіонального розвитку, укріплення промислового потенціалу тощо.

Список використаних джерел:

1. Vlasenko I.S. *Trudovi resursy // Ukrayina: aspekty praci.* – 2000. – S. 20-29. [Власенко І.С. Трудові ресурси // Україна: аспекти праці. – 2000. – С. 20-29].
2. Golikov A.P. *Kharkivska oblast, regionalnyj rozvytok: stan ta perspektyvy: monografiya / A.P. Golikov, N.A. Kazakova, M.V. Shuba / Za red. chl.-kor. NAN Ukrayiny, prof. V.S. Bakirova.* – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – 104 s. [Голіков А.П. Харківська область, регіональний розвиток: стан та перспективи: монографія / А.П. Голіков, Н.А. Казакова, М.В. Шуба / За ред. чл.-кор. НАН України, проф. В.С. Бакірова. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 104 с.].
3. Davyskiba Ye.V. *Ekonomichna ocinka trudovoho potencialu regionu // Tezy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Ukrayina naukova – 2003».* – Dnipropetrovsk: Nauka i osvita, 2003. [Давискіба Є.В. Економічна оцінка трудового потенціалу регіону // Тези Міжнар. наук.-практ. конф. «Україна наукова – 2003». – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003].
4. *Ekonomichna encyklopediya: u 3 t. / Red. rada: B.D. Gavrylyshyn (holova) ta in. – K.: Akademiya; Ternopil: Akad. nar. khoz-va, 2000–2002. T. 1: A (Abandon) – K (Koncentraciya vyrobnyctva) / Redkol. t.: S.V. Mochernyj (vidp. red.) ta in. – 2002. – 864 s.* [Економічна енциклопедія: у 3 т. / Ред. рада: Б.Д. Гаврилишин (голова) та ін. – К.: Академія; Тернопіль: Акад. нар. хоз-ва, 2000–2002. Т. 1: А (Абандон) – К (Концентрація виробництва) / Редкол. т.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – 2002. – 864 с.].
5. Zhulavskiy A.Yu., Dzhayin I.O. *Ekonomichna ocinka trudovoho potencialu regionu // Visnyk Sumskoho derzhavnogo universytetu.* – 1998. - № 3 (11). – S. 113-120. [Жулавський А.Ю., Джайн І.О. Економічна оцінка трудового потенціалу регіону // Вісник Сумського державного університету. – 1998. - № 3 (11). – С. 113-120].
6. Zahlynskyj A.O. *Problemy rozvytku rynkovykh vidnosyn u sferi zaunyatosti trudovykh resursiv.* – Rivne, 2002. – 399 s. [Заглинський А.О. Проблеми розвитку ринкових відносин у сфері зайнятості трудових ресурсів. – Рівне, 2002. – 399 с.].
7. Zamora O.I. *Osnovni tendenciyi formuvannya i vykorystannya trudovykh resursiv / O.I. Zamora // Aktualni problemy ekonomiky.* – 2009. – № 4. – S. 85-91. [Замора О.І. Основні тенденції формування і використання трудових ресурсів / О.І. Замора // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 85-91].
8. Zavinovska H.T. *Socialno-ekonomichna kharakterystyka trudovykh resursiv [Elektronnyj resurs] / Zavinovska H.T. – Rezhym dostupu: <http://studentbooks.com.ua>.* [Завіновська Г.Т. Соціально-економічна характеристика трудових ресурсів [Електронний ресурс] / Завіновська Г.Т. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua>].
9. Ishchuk S.I. *Geografiya promyslovykh kompleksiv: pidruchnyk / S.I. Ishchuk, O.V. Gladkuj.* – K.: Znannya, 2011. – 375 s.; 77 s. – (Vyshcha osvita XXI stolittya). [Ищук С.І. Географія промислових комплексів: підручник / С.І. Ищук, О.В. Гладкий. – К.: Знання, 2011. – 375 с.; 77 с. – (Вища освіта XXI століття)].
10. Kachan Ye.P. *Upravlinnya trudovymy resursamy: navch. posibn. / Ye.P. Kachan.* – K.: Vydavnychyj dim «Yurydychna knyha», 2005. – 358 s. [Качан Є.П. Управління трудовими ресурсами: навч. посібн. / Є.П. Качан. – К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2005. – 358 с.].
11. *Ofitsiynij sayt Holovnoho upravlinnya statystyky v Kharkivskiy oblasti [Elektronnyj resurs].* – Rezhym dostupu: <http://kh.uprstat.ua>. [Офіційний сайт Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.uprstat.ua>].
12. *Ofitsiynij sayt Kharkivskoyi oblasnoyi derzhavnoyi administraciyi [Elektronnyj resurs].* – Rezhym dostupu: <http://www.kharkivoda.gov.ua> [Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua>].
13. Petyukh V.M. *Rynok pratsi. Navchalnyj posibnyk.* – K.: KNEU, 1999. – 288 s. [Петюх В.М. Ринок праці. Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 288 с.].
14. Romanishyn V.O. *Rynok truda Ukrainy: sovremenne polozenie i puti reformirovania / V.O. Romanishyn // Aktualnye problemy ekonomiki.* – 2004. – № 6. – S. 214-219. [Романишин В.О. Рынок труда Украины: современное положение и пути реформирования / В.О. Романишин // Актуальные проблемы экономики. – 2004. – № 6. – С. 214-219].
15. Saratov A.L. *Formuvannya trudovykh resursiv i zaunyatosti // Ekonomist.* – 2001. - № 10. – S. 72-77. [Саратов А.Л. Формування трудових ресурсів і зайнятості // Економіст. – 2001. - №10. – С. 72-77].
16. Segida K.Yu., Redin V.I., Chaban M.T. *Geografiya Kharkivskoyi oblasti: navchalno-metodychnyj kompleks dlya studentiv, yaki navchayutsya za napryamom pidgotovky «Geografiya» / K.Yu. Segida, V.I. Redin, M.T. Chaban.* – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012 r. – 64 s. [Сегіда К.Ю., Редін В.І., Чабань М.Т. Географія Харківської області: навчально-методичний комплекс для студентів, які навчаються за напрямом підготовки «Географія» / К.Ю. Сегіда, В.І. Редін, М.Т. Чабань. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012 р. – 64 с.].
17. Flyannikova A.R. *Problemy efektyvnosti zaunyatosti naseleennya v umovakh stanovlennya rynkovoyi ekonomiky. // Strategiya ekonomichnoho rozvytku Ukrainy.* – K., 2001. – Vur. 6. – S. 51-58. [Флямнікова А.Р. Проблеми ефективності зайнятості населення в умовах становлення ринкової економіки. // Стратегія економічного розвитку України. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 51-58].

*Summary***Evgeniya Telebeneva. WORKFORCE AS A COMPONENT OF SOCIAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF KHARKIV REGION.**

The main factors of the industry development are: raw materials, labor force, transport links, infrastructure, fuel and energy resources, the availability of qualified personnel, market consumption, and so on. Labor force – the main component of the industry development, that has many individual features.

All the population engaged in the economic activity is distributed among branches of material production and non-production sphere. Separate group are unemployed. Among the regions of Ukraine with a high level of employment in the industry are Donetsk, Zaporizhya, Dnipropetrovsk, Kharkiv and Lugansk regions. In 2012 the number of employed workers in Kharkiv region was 456 234 people. The average rate of labor force per thous. population by districts of Kharkiv region was 691 people. According to the State Employment Service, the number of registered unemployed in Kharkiv region on January 1, 2013 totaled 26.8 thous. people. Average monthly salary of a staff member in Kharkiv region in 2012 was 2753 hrn.

The overall decline in production that occurs in many brunches of industry, was the reason that the number of jobs in the manufacturing sector is continuously declining, while the number of unemployed is increasing by the day, much of the population traveling abroad. Changes in the economy and environmental degradation have led to negative changes in the structure, the number of labor force and in demographic situation .

Keywords: economic potential, socio-economic factors of development, human resources, employment, unemployment, Kharkiv region.